

A kötet szakmai támogatói:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet

Zenetörténeti Múzeum – Néprajzi Múzeum

Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Déri Múzeum – Jósza András Múzeum

A meséket gyűjtötte: **Andrásfalvy Bertalan és Kovács Ágnes**

Lektorálta: **Benedek Katalin**

Szerkesztette: **Tompos Krisztina – Tóth Gábor**

Olvasószerkesztő: **Tompos Krisztina**

A mesejegyzeteket készítették: **Benedek Katalin – Kovács Ágnes**

A meséket lejegyezte: **Andrásfalvy Bertalan, Attányi Károlyné,
Kovács Ágnes, Mészáros Tiborné, Polgárdy Gizella, Tóth Gábor**

Közreműködtek: **Bolya Mátyás, Lajkó Gergely, Varga Sándor**

A DVD-mellékletet szerkesztette: **Belicza András**

Kiadványszerkesztő: **Kvaszta József**

Borítóterv: **Illés Zoltán**

~ VARGA SÁNDOR ~

Andrásfalvy Bertalan és a néptánc kutatás

Andrásfalvy Bertalan azon néprajzkutatók egyike, akinek munkásságát teljesen áthatotta az emberi kultúra teljességében való megismerésének vágya. Kutatási, értelmezési szemléletét ma holisztikusnak mondanánk, az ember és a természet, az ember és a társadalom, az ember és a művészet kapcsolatának összefüggéseit vizsgálta egész életében. Kutatói ars poeticáját talán a *Népművészet és természeti környezet* című munkájában¹ fejt ki legszebben, amikor is rámutat arra, hogy az embert nem csak fizikai, de lelki, szellemi kapcsolat is fűzi az őt körülvevő természethez. Tanulmánya összefoglalójában így ír: „Egy népcsoport kiemelkedő szépségű tárgyi művészete együtt jár e népcsoport magas színvonalú szellemi kultúrájával, folklórájával. Ezt az összefüggést így fogalmazta meg egy sárközi, decsi asszony, neves énekes adatközlő és szövő, szépmélekű néhai Kati Éva néni: »...aki egyszer bejut a szépség kertjébe, az versöt is álmodhat, meg írhat, meg éneköt is mondhat, meg szűhet, meg himözhet, mert minden szépség egy tüvön van. Aki ott van, az szakajthat a szüvésihöz tüssökrózsát,² a himzésihöz bíborvéget, szakajthat versöt, nótát.«³ Andrásfalvy Bertalan a népművészetet tehát nemcsak társadalmi, hanem esztétikumot hordozó jelenségként is értelmezi. Véleménye szerint a mese, a tánc és a zene olyan eszközök, amelyek segítségével szélsőséges érzelmek művészi kifejezésére is képesek lehetünk, olyan dolgokat mondhatunk el magunkról, amelyekre szóban nem vagyunk képesek. Megállapításai hosszú évek nehéz tapasztalataiból származnak.

Andrásfalvy Bertalan, Martin György és közvetlen munkatársaik, a nagy elődök Bartók Béla és Kodály Zoltán útján indulva, hozzájuk hasonló célokkal léptek ki a tudományos színtérre. A magyar parasztság hagyományos tánc kultúráját akarták megismerni, és mindezt elhelyezni az európai művelődéstörténet tablóján. A zenekutató elődökhöz képest azonban az 1950-es években az egyetemi oktatásból kikerülő táncfolkloristák már komoly késésben voltak. Vizsgálatuk a paraszti tánc kultúra tradicionálisnak tartott elemeinek felkuta-

¹ Andrásfalvy B. 2010.

² A tüssökrózsa egy Sárközben is használt szöttesminta, ami egy rózsát és körülötte négy tüskét ábrázol.

³ Andrásfalvy B. 2010. 19.

tására, rögzítésére és nem utolsósorban megmentésére irányult. A két világháború okozta változások, a mezőgazdaság szocialista átalakítása, a paraszti társadalom erőszakos átszervezése, valamint a modernizáció hatásai miatt a 20. század közepére a tradicionális táncművelés már erőteljesen eltűnőben, átalakulóban volt a Kárpát-medencében.⁴

A hátráltató körülmények ellenére az 1950-es évektől az 1980-as évekig húzódó időszak a magyar néptánc kutatás virágkorának bizonyult. Ekkor született meg a magyar táncfolklorisztika és vált világszerte ismertté, sőt elismertté. Andrásfalvy Bertalan, Borbély Jolán, Maác László, Martin György, Pesovár Ernő és testvére Pesovár Ferenc több diáktársukkal együtt az 1950-es évek elején kezdték meg tanulmányaikat az ELTE néprajz szakán. Az egyetemi előadások látogatása mellett rendkívül intenzív terepmunkát folytatva az ötvenes években bejárták szinte egész Magyarországot. A Népművészeti, majd Népművelési Intézet támogatásával hétvégeente vidékre utaztak, ahol sokszor áldatlan körülmények között, és a mai technikai lehetőségekhez képest primitív felszereléssel dolgozva nagy mennyiségű film- és hangfelvételen rögzítették a hagyományos falusi tánc- és zenekultúra ekkor még elérhető mozzanatait. Emellett rengeteg fotóanyagot készítettek, szöveges gyűjtéseket végeztek, sőt több helyen levéltári kutatásokat is folytattak. A magyar táncfolklorisztika eddigi legnagyobb vállalkozása tehát szorosan kötődik Andrásfalvy Bertalan személyéhez. Munkatársaival, egyben barátaival összehangolt munkával kívánták megmenteni, vagy legalábbis dokumentálni a mezőgazdaság szocialista átszervezése miatt veszélybe került paraszti kulturális örökség érzékeny területeit⁵ – ahogy az mára kiderült, néhány zene- és tánc típus, illetve táncos rítus esetén valóban az utolsó pillanatban.

A videótechnika megjelenéséig a tánc volt a legnehezebben gyűjthető folklór műfaj. Egy komplett gyűjtőcsapat összehangolt munkája mellett megfelelő fényviszonyok és időjárási körülmények kellettek a tánc filmes rögzítéséhez. Az operatőr, Martin György és a jegyzőkönyvvezető, Pesovár Ferenc mellett Andrásfalvy Bertalan általában a gyűjtés megszervezését, a tánc kíséret zenét és a tánczörejeket rögzítő hangfelvétel elkészítését, valamint a fotózást vállalta.⁶ Egy tucat tánc és zenéhez köthető tanulmány, közel száz táncfilm, több mint ezer táncfotó és számos írásos dokumentum kapcsolódik Andrásfalvy Bertalan nevéhez.

Az áldozatos munka eredményeképpen az 1970-es évekre létrejött egy világszinten is egyedülállóan gazdag néptáncarchívum, amelyet a kutatócsoport-

⁴ Varga S. 2020. 86.

⁵ Andrásfalvy B. 1993. 43.

⁶ Andrásfalvy B. 1993. 43–44.

tot vezető táncfolklorista, Martin György gondozott élete végéig. Andrásfalvy Bertalan és Pesovár Ferenc azonban – részben az 1950-es évek kényszerítő politikai körülményeinek hatására – vidéki múzeumba kerülve, más kötelezettségeik miatt már nem tudták teljes munkaidejüket a tánc kutatásnak szentelni.⁷ Ennek ellenére nem kerültek távol a néptánc kutatástól. Saját gyűjtőterületükön – Baranya és Tolna, valamint Fejér megyében – továbbra is kézben tartották és szervezték a táncfolklorisztikai kutatásokat, de részt vettek erdélyi, felvidéki gyűjtőutakon is. Munkásságuknak köszönhetően az 1980-as évekre a Kárpát-medencei néptáncanyag már szinte a népzenehez hasonló területi lefedettségben vált ismertté. Megszülettek a magyar néptáncok történeti típusokba és dialektusokba való rendezésével kapcsolatos – első, máig legfontosabb – munkák, valamint ismertté váltak a magyar néptánc európai és szomszédnépi kapcsolatainak legfőbb vonásai. Emellett a táncos egyéniségek kutatása is elkezdődött.⁸ Ehhez a munkához ki kellett dolgozni egy olyan lejegyzési és elemzési módszert, ami a korszakra jellemző földrajz-történeti irányzatnak és formai-szerkezeti megközelítésnek is megfelelt, de egyben képes volt visszaadni a Kárpát-medencei tradicionális mozgásformák sajátos jellegét. Ez a nagyjelentőségű munka harminc év alatt történt, ami a bölcséleti, illetve társadalomtudományok területén hatalmas teljesítménynek számít.⁹

Az itt említett intenzív terepmunka egyik fontos állomása a Felső-Tisza-vidéki táncgyűjtés volt, amit a somogyi kutatások után időben a második, de

⁷ Andrásfalvy B. 1985. 23.

⁸ A táncos egyéniségek vizsgálata az Ortutay Gyula nevéhez fűződő egyéniségkutatásból nőtt ki, ami a nemzetközi néprajzi szakirodalomban *magyar iskolaként* jelenik meg (Voigt V. 1977.).

⁹ A nemzetközi mércével is kiváló tudósok a magyar néptáncmozgalom berkein belül végzett fáradhatatlan közművelődési tevékenységüknek köszönhetően a hazai néptáncélet ikonikus alakjává váltak. Az UNESCO Jó gyakorlatok regiszterébe felkerült tánc ház-módszer (Csonka-Takács E.–Havay V. szerk. 2011.) igazi szellemi atyjai Andrásfalvy Bertalan, Martin György és Pesovár Ferenc voltak. A tudományos életben és a közművelődésben vállalt feladatokkal együtt járó munkák eredményeit ketten közülük már nem érheték meg: 1983-ban Martin György és Pesovár Ferenc is eltávozott az élők sorából. A nyugodt tudományos munkának, a tervezhető szakmai életútnak nem kedvezett a szocialista korszak, amelynek legnehezebb periódusában kezdték pályafutásukat. A „fortélyos félelem”, a nem ritkán előforduló fizikai atrocitások nemcsak a kutatás lehetőségeit határolták be – bizonyos mértékben meghatározva a tudományos kérdésfelvetéseket is –, de hétköznapi életükre is maradandó, negatív hatással voltak. Talán nem tévedünk, ha kimondjuk: korai haláluk egyik oka a saját energiáikat végsőkig kimerítő hivatás- és kötelességtudat volt.

mértékében talán máig a magyar táncfolklorisztika legnagyobb monografikus vállalkozásának tartunk.¹⁰ Martin Györgyék figyelme a régies, de már kihalófélben lévő somogyi táncok után, 1954 elején Szabolcs-Szatmár megye felé fordult, ahol a tradicionális paraszti táncagyomány még viszonylag élő volt.¹¹ A vizsgált terület egyik híres táncos települése az Ecsedi-láp vidékén található Tyukod volt, amelynek tánc kultúrájával kapcsolatban két fontos tanulmányt is megjelentetett Pesovár Ferenc.¹²

A kutatás azonban nem szorítkozott kizárólag tánc és zenei adatok gyűjtésére. Andrásfalvy Bertalan széleskörű érdeklődését, elhivatottságát és tudatosságát is mutatja, hogy a táncgyűjtések után – kihasználva az alkalmat, hogy faluhelyen van – sokszor késő estebe nyúlóan tovább járt házról házra. Hatalmas anyagot gyűjtött össze így a gazdálkodás, a társadalomnéprajz és a szövegfolklor többféle műfajában is. A különböző közgyűjteményekbe elhelyezett gyűjtéseit és a BTK Zenetudományi Intézetbe került kéziratos hagyatékát és hangfelvételeit átvizsgálva szembesültünk vele, hogy szinte hihetetlen mennyiségű adatot rögzített és jegyzett le kutatásai során.

Mindezek alapján bátran állíthatjuk, hogy Andrásfalvy Bertalan a magyar néprajz egyik legaktívabb, legjobb terepmunkásai közé tartozik. Ő maga többször is elmondta, hogy ez az eredmény kényszerűségből született: szembetegsége miatt nem tudott a tudományos státuszának megfelelő mennyiséget olvasni,¹³ ezt a hiányosságot a terepmunkájával, paraszttal, pásztorokkal, cigány emberekkel történő beszélgetésekkel, az élőszóban átadható tudás elsajátításával igyekezett pótolni.

A táncgyűjtések „szüneteiben” felvett meséiről a következőképpen emlékezik Andrásfalvy Bertalan: „Az ’50-es évek elején a paraszti társadalmat ért állandó erőszakos tevékenységek miatt a helyiek nehezen fogadták bizalmuk-

¹⁰ A hatalmas munkát az itt következő impozáns adatsor illusztrálja: „...gyűjtőmunkánk során mintegy 90 helységben végeztünk szöveges gyűjtést és 80 helységben készítettünk filmfelvételt, 680 adatközlőtől kb. 1000 táncot rögzítettünk 11 000 méter filmen (...) A szöveges gyűjtés eredményeként kb. 12 000 adat, illetve rövidebb-hosszabb leírás áll rendelkezésünkre a táncéletről, táncokról. 4000 táncfényképfelvételt készítettünk, a mágnefonra felvett vagy helyszínen lejegyzett táncdallamok száma kb. 1200.” (Martin Gy.–Pesovár E. 1958. 424.). A Felső-Tisza-vidéki intenzív terepmunkából sajnos máig csak részeredmények láttak napvilágot, lásd például: Andrásfalvy B. 1963., Martin Gy.–Pesovár E. 1958., Pesovár F. 1960.

¹¹ Martin Gy.–Pesovár E. 1958. 424.

¹² Pesovár F. 1954., 1955.

¹³ Andrásfalvy B. 2005. 26.

ba az ismeretlen gyűjtőt (...) Meg kellett győzni őket, hogy ez a népi kultúra ápolása, megőrkítése nemzeti ügy, mert ha fennmarad ez a tudás, tánc, mese, akkor vissza lehet majd térni egy normális élethez (...) Ahol sikerült magunkat tisztázni, hogy nem vagyunk agitátorok, ott nagy megbecsüléssel fogadtak, és gyakorta éjfélig beszélgettünk a helyiekkel. Kiderült, hogy kik is a jó táncosok, énekesek, és az is, hogy kik a mesemondók a településen. Így történt, hogy a (...) táncgyűjtés során sikerült számos mesemondóra is találunk. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tyukodon is ez történt, ahol a mesélés még élő szokását és hagyományait ismerhettem meg.”¹⁴

Andrásfalvy Bertalan dél-dunántúli kutatóútjai során felvett meséiből a közelmúltban már megjelent egy gyűjtemény *Mátyás és a török basa* címmel.¹⁵ Az 1955-ös tyukodi néptáncgyűjtés szüneteiben rögzített népdalok és mesék egy jelentős része a híres táncos, Szuromi Péter családjától származik.¹⁶ A szövegek többségét magnetofonnal, egy részüket helyszíni lejegyzéssel rögzítette. A mesélő közösség hírét megvitte Kovács Ágnesnek, akivel 1956 telén megkezdtek a tyukodi népmesék felgyűjtését.

Felhasznált irodalom

Andrásfalvy Bertalan

1963 Párbajszerű táncainkról. *Ethnographia* LXXIV. 55–83.

1985 Pesovár Ferenc (1930–1983). In: Béres András–Pesovár Ernő (szerk.): *Táncudományi Tanulmányok 1984–1985*. Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, Budapest. 21–28.

1993 Visszatekintés az 1950-es és 60-as évek néptánc gyűjtéseire. In: Felföldi László (szerk.): *Martin György emlékezete. Visszaemlékezések és tanulmányok születésének hatvanadik évfordulójára*. Magyar Művelődési Intézet, Budapest. 41–48.

¹⁴ Andrásfalvy B. 2021. 18.

¹⁵ Andrásfalvy B. 2021.

¹⁶ Szuromi Péter (1904–1962) táncos és bábtáncoktató specialista, a Felső-Tisza-vidéki táncok kiváló ismerője, 1955-től a Népművészet Mestere (Felföldi L.–Gombos A. szerk. 2001. 134–135.). Pesovár Ferenc monográfiát írt róla (Pesovár F. 1955.), ezzel nyitva meg a táncos egyéniségvizsgálatok sorát.

- 2005 *Hogy hitem legyen: Andrásfalvy Bertalan néprajzkutatóval beszélget Heidl György*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- 2010 Népművészet és természeti környezet. In: Felföldi László–Müller Anita (szerk.): *Hagyomány és korszerűség a néptánc kutatásban. Pesovár Ernő emlékezete*. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest. 13–21.
- 2021 *Mátyás és a török basa: mesegyűjtések 1950–1963*. Magyar Versmondók Egyesülete, Budapest.
- Csonka-Takács Eszter–Havay Viktória (szerk.)
- 2011 *A táncház-módszer mint a szellemi kulturális örökség átörökítésének magyar modellje*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- Felföldi László–Gombos András (szerk.)
- 2001 *A népművészet táncos mesterei*. Európai Folklór Központ – Hagyományok Háza – MTA Zenetudományi Intézet, Budapest.
- Martin György–Pesovár Ernő
- 1958 A Szabolcs-Szatmár megyei monografikus tánckutató munka eredményei és módszertani tapasztalatai. *Ethnographia* LXIX. 424–436.
- Pesovár Ferenc
- 1954 *Tyukod táncai és táncélete. Szatmári táncok*. (Néptáncosok kiskönyvtára 9–10.) Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest. 5–18.
- 1955 Szuromi Péter: egy kiváló paraszt táncosról. *Táncművészet* V. évf. 8. sz. 366–368.
- 1960 Táncmesterek a szatmári falvakban. In: Dienes Gedeon–Morvay Péter (szerk.): *Tánc tudományi Tanulmányok 1959–1960*. Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Bizottsága, Budapest. 309–332.
- Varga Sándor
- 2020 Scientific Legacy of György Martin. In: Fügedi János–Szőnyi Vivien–Quigley, Colin–Varga Sándor (szerk.): *Foundations of Hungarian Ethnochoreology: Selected Papers of György Martin*. Research Centre for the Humanities Institute for Musicology – Hungarian Heritage House, Budapest. 86–97.
- Voigt Vilmos
- 1977 Egyéniségkutatás. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon I.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 643.